

Лаврьонов Р. П.,

аспірант

Класичного приватного університету

ВІЙСЬКОВА БЕЗПЕКА: АНАЛІЗ СТАНУ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті розглянуто підходи до вибору показників військової небезпеки з метою здійснення оцінки загроз національним інтересам держави. Акцентується увага на гострій необхідності уважного ставлення до аналізу динаміки змін військово-політичної ситуації та оцінки рівня військової небезпеки для України. Сформульовано необхідність використання наукового підходу до прогнозу рівня військової небезпеки для України як геополітичного гравця.

Своєрідність сучасних підходів до захисту України від зовнішньої агресії, визначається характером змін глобальної та регіональної систем безпеки, перехідним станом пострадянських країн, до складу яких входить і Україна.

На теперішній час на балансі Збройних Силах України перебуває значна кількість військових об'єктів, які викликають у собі визначену загрозу виникнення на них надзвичайних ситуацій або аварій техногенного характеру. До ключових об'єктів можна прирахувати склади, бази, арсенали (боєприпасів, паливно-мастильних матеріалів та інших небезпечних або отруйних речовин), а також виробничо-ремонтні підприємства, підпорядковані Міністерству оборони України, що мають на своїй території небезпечні технологічні об'єкти або на яких виконуються роботи по ремонту, обслуговуванню та утилізації боєприпасів та інших небезпечних речовин.

Безпекове середовище довкола України складне та динамічне. Через збройний конфлікт на сході України, боротьбу за вплив на світові фінансові та енергетичні потоки посилюється глобальна воєнно-політична нестабільність. Провідні держави підвищують розміри воєнних витрат, активізують розробку нових зразків озброєння, підвищують інтенсивність військових навчань.

Серед основних завдань, що вимагають пріоритету першочергового вирішення у процесі формування умов безпеки, особливу увагу заслуговують наступні:

оптимальне співвідношення між різними факторами робочого середовища, що забезпечує мінімально несприятливі умови для співробітників;

встановлення, легалізація певних правил виключення;

розробка конкретних заходів щодо покращення умов праці та забезпечення їх безпеки на основі використання у виробництві новітніх досягнення науки та техніки.

Ключові слова: національна оборона, національні інтереси, загрози національним інтересам, стратегічне управління, показники військової небезпеки, методи оцінки військової небезпеки.

Lavronov R. P. Military security: analysis of the state of transformation of the management system

Abstract. The article considers approaches to the choice of indicators of military danger in order to assess threats to the national interests of the state. Attention is focused on the urgent need for careful attention to the analysis of the dynamics of changes in the military-political situation and assessment of the level of military danger for Ukraine. The necessity of using a scientific approach to the forecast of the level of military danger for Ukraine as a geopolitical player is formulated.

The peculiarity of modern approaches to the protection of Ukraine from external aggression is determined by the nature of changes in global and regional security systems, the transitional state of post-Soviet countries, including Ukraine.

Currently, the Armed Forces of Ukraine have a significant number of military facilities that pose a certain threat of emergencies or man-made accidents. The key facilities include warehouses, bases, arsenals (of ammunition, fuel and lubricants and other hazardous or toxic substances), as well as production and repair enterprises subordinated to the Ministry of Defense of Ukraine, which have hazardous technological facilities on their territory or where works on repair, maintenance and disposal of ammunition and other hazardous substances are carried out.

The security environment around Ukraine is complex and dynamic. Due to the armed conflict in eastern Ukraine, the struggle for influence on global financial and energy flows, global military and political instability is increasing.

Leading states increase military spending, intensify the development of new weapons, increase the intensity of military exercises.

Among the main tasks that require priority in the process of forming security conditions, the following deserve special attention

Optimal correlation between different factors of the working environment, which ensures minimally unfavorable conditions for employees;

Establishment, legalization of certain exclusion rules;

Development of specific measures to improve working conditions and ensure their safety based on the use of the latest achievements of science and technology in production.

Key words: *national defense, national interests, threats to national interests, strategic management, indicators of military danger, methods of military danger assessment.*

Огляд існуючих наукових досліджень та публікацій спеціалістів у галузі стратегії національної безпеки щодо дослідження загроз національним інтересам у військовій сфері показав, що наявні підходи є достатньо розробленими та змістовними. У проведених дослідженнях військова загроза розглядається як потенційна можливість для кожної держави (групи держав) застосувати військову силу для вирішення міждержавних політичних, економічних, військових, етнічних, релігійних та інших протиріч. І цей потенціал постійно існує поряд із загрозами національним інтересам України, які в тій чи іншій формі можуть призвести до збройного протистояння. Водночас неоднозначність окремих теоретичних положень призводить до необхідності уточнення визначення найбільш небезпечних загроз національним інтересам у військовій сфері, а постійні трансформації теорії військової безпеки держави роблять розв'язання цього питання ще більш складним.

З метою глибшої формалізації геополітичних процесів та врахування їх впливу на військову загрозу в статті пропонується використовувати відповідну систему індикаторів. Для оцінки рівня військової безпеки пропонується визначити показники, які можуть використовуватися разом у процедурах визначення рівня військової безпеки для України від інших держав. Використання індивідуальних значень відповідних показників військової безпеки при прогнозуванні змін військово-політичної ситуації може бути використано для обґрунтування відповідних рішень в органах державного військового контролю.

Аналіз стану трансформації системи управління військової безпеки. Більшість збройних конфліктів мають цілком визначену економічну сутність, що сприяє нестабільності військово-політичного середовища.

Виходячи з цього, потребують вирішення кілька військово-економічних завдань: обґрунтування раціонального рівня; розподіл ресурсів та економічне обґрунтування раціональної військово-технічної політики (ВТП), пов'язані з фінансово-бюджетною політикою держави; раціональна прив'язка фінансових показників до загального бюджетного процесу.

Розглядаючи питання військової безпеки як складника національної безпеки, можна вести мову про «індустрію безпеки», а економіка військової безпеки розглядається у ширшому контексті, причому послуга, що виробляється нею, – воєнна безпека – включається в число специфічних економічних категорій. Турбота про стан військової організації цілком і повністю перебуває в компетенції держави, відповідальність якої значно зростає в кризові періоди. Адже за невластивими законами суспільного розвитку розвал армії призводить до загибелі держави.

Відсутність чіткого розуміння сутності військової безпеки в процесі вирішення завдань військового розвитку може призвести або до неприпустимого ослаблення обороноздатності країни, або до значного навантаження на економіку військовими витратами, а в окремих випадках – до виникнення військової загрози. В останньому випадку рівень військової безпеки є характеристикою напруженості у військово-політичних відносинах між країнами.

У розумінні військової безпеки не можемо відступати від нормативно-правового визначення цієї складної категорії навіть при застосуванні тлумачення, що виходять з доктринального сприйняття самого предмета вивчення.

Поняття військової безпеки знаходимо у Військовій доктрині України. Однак Військова доктрина України стосується військової безпеки та акцентується увага на факторах, які безпо-

середньо впливають на військову складову діяльності країни. Тому відповідно до Військової доктрини України військову безпеку держави визначають як стан безпеки національних інтересів, її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності від посягань із застосуванням військової сили.

Поняття «воєнна безпека» і «військова безпека» споріднені, близькі за змістом. Але етимологічні значення термінів «воєнний» і «військовий» не тотожні в контекст розуміння належності до армії (воєнних) та до особливої сфери суспільне життя, пов'язане з військовою структурою суспільства (військовим).

Виходячи з вищенаведених визначень, науково-практичних джерел інформації проглядається наступна трансформаційна система управління військової безпеки України у сучасних мінливих умовах внутрішніх та зовнішніх викликів (рис. 1)

З рис. 1 видно, що розроблена система є складною, з наявністю над систем входу та виходу з системи, елементів із відповідними зв'язками та взаємозв'язками, а також зворотнім зв'язком між усіма компонентами. Тому набуває доцільності більш детальне дослідження, узагальнення та систематизація ключових елементів сформованої системи з урахуванням постійних трансформаційних змін, які відбуваються на сьогоднішній день в Україні.

Воєнна доктрина України визначає основні концепції та умови забезпечення військової безпеки України [2–5]:

- зміцнення довіри між державами, послідовне зниження загрози застосування військової сили та проведення політики євроатлантичної інтеграції, кінцевою метою якої є вступ до НАТО як основа загальноєвропейської системи безпеки;

- виконання міжнародних договорів України у галузі національної безпеки та оборони, згода

на обов'язковість яких була надана Верховною Радою України;

- підтримка належним чином обороноздатності держави, боєздатності Збройних Сил; запобігання можливої збройної агресії шляхом стримування її військовими та невоєнними засобами та протидія такої агресії;

- запобігання соціально-політичних, між-етнічних, міжконфесійних конфліктів усередині держави та їх своєчасне вирішення;

- готовність держави для захисту населення від наслідків застосування звичайних озброєнь та зброї масового ураження.

Зі зміною Військової доктрини України, положення що становлять її змістовну частину, можуть зазнати певних змін, але ці основні

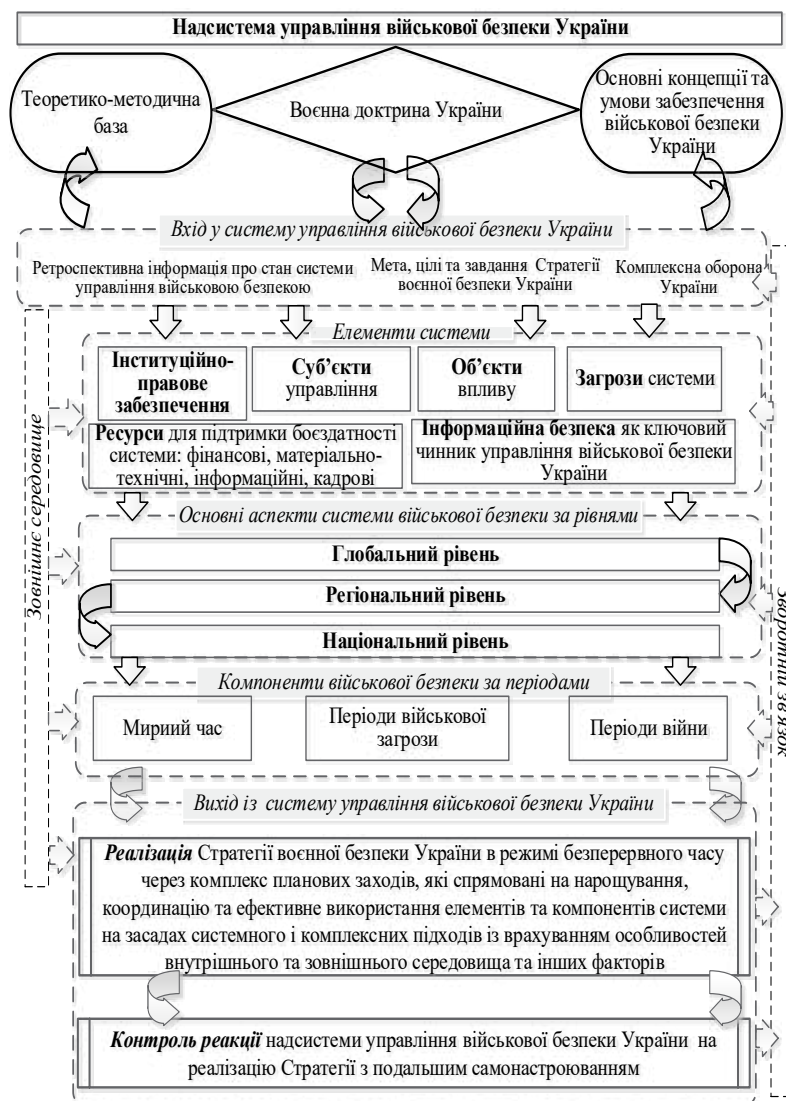

Рис. 1 – Трансформаційна система управління військової безпеки України

Складено на основі [5–8]

характеристики залишаються актуальними для поточного стану та захисту України від військових загроз.

Військова безпека України є однією з основних вимог для реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави Україна та її сталого розвитку на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки та процвітання громадян усіх національностей.

Захист суверенітету та територіальної цілісності України є найважливішою функцією держави, справою всього українського народу. Реалізація цієї норми є Конституція України в умовах екзистенційної військової загрози національній безпеці, зростаючого дефіциту коштів та дисбалансу військових потенціалів України та Російської Федерації потребує розробки нової стратегії військової безпеки на основі про всебічний захист України.

Основною метою Стратегії воєнної безпеки України (далі – Стратегія) є завчасна підготовка та повне забезпечення всебічної оборони України на основі стримування, стабільності та співпраці з метою забезпечення військової безпеки, суверенітету та територіальної цілісності України. Інтеграція України в євроатлантичний простір безпеки та набуття членства в НАТО забезпечують активну участь у міжнародних операціях з миру та безпеки.

Стриманість у контексті всебічної оборони України передбачає готовність українських оборонних сил, народного господарства, населення та всієї держави до відсічі збройної агресії проти України, підвищення можливостей системи протиповітряної оборони, створення комплексної територіальної оборони, вживати превентивних заходів щодо відсічі військовим загрозам, досягнення та сприяння здатності завдати противнику неприпустимих політичних, економічних, військових та інших втрат, перед обличчям яких він буде змушений відмовитися від ескалації або припинити збройну агресію проти України.

Оборона України шляхом проведення спільних операцій сил оборони поєднується з територіальною обороною, організовується опір на тимчасово захоплених ворогом територіях. Основу сил територіальної оборони складають підрозділи Збройних Сил, інших військо-

вих формувань, утворених відповідно до законів України, підрозділи Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та відповідні правоохоронні органи. Під час реалізації оборонних заходів органами управління та силами єдиної державної системи цивільного захисту забезпечується ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій, викликаних в результаті застосування зброї, та захист населення і територій від наслідків ведення воєнних дій.

Стабільність інтегрованої оборони України досягається завдяки здатності системи управління, сил оборони, економіки, інфраструктури та суспільства швидко відновлюватися та пристосовуватися до змін умов безпеки та довготривалих протистоянь, відбиваючи збройні війська та стримуючи агресію.

Взаємодія у процесі всебічного захисту України потребує узгодження із заходами, що вживаються в країні для підготовки до збройної оборони та оборони у разі збройної агресії чи конфлікту проти України в період відновлення після закінчення бойових дій для підтримки України Європейським Союзом.

Правовою основою всебічного захисту України є Конституція України та інші закони України, міжнародні договори, обов'язковість яких затверджена Верховною Радою України.

Комплексна оборона України також відповідає суверенному невід'ємному праву кожної держави на самооборону від агресії, закріпленому в Статуті ООН.

Важливо зазначити, що перелік загроз, визначений українським проектом Стратегії національної безпеки практично співпадає з переліком загроз для Європи: поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, піратство, ескалація міждержавних і громадянських конфліктів. Очевидно, що близькість підходів між Україною та ЄС щодо ідентифікації стратегічних інтересів та сприйняття загроз створює сприятливе середовище для розвитку взаємовигідного співробітництва.

Прагнення України до вступу в ЄС створює додатковий стимул для цього, зокрема, з питань протидії поширенню зброї масового ураження або врегулюванню регіональних конфліктів.

Трансграничним середовищем боротьби став кіберпростір, правила гри в якому не регламентовані ні вітчизняним законодавством, ні міжнародним правом. Однією з причин недосягнення успіхів у зазначеному протистоянні є відсутність в Україні сформульованого на концептуальному рівні правового підґрунтя для захисту інформаційної сфери, необхідність приведення законодавства в цій сфері до стандартів країн ЄС та НАТО.

Складність створення системи стратегічних комунікацій Збройних Сил України обумовлена багатогранністю проявів інформації та інформаційних процесів. Це пов'язано зі змінами в галузі інформаційних технологій та зростанням ролі інформації в сферах, які віднесені до компетенції Міністерства оборони України.

Належне виконання функцій і завдань Міністерством оборони України та Збройними Силами України, як основними суб'єктами забезпечення обороноздатності держави, котрі визначені законодавством, без досягнення необхідного стану інформаційної безпеки у воєнній сфері є неможливим. Зазначене питання на сьогодні є вкрай актуальним, адже лише в стані інформаційної безпеки, коли доступні та захищені необхідні інформаційні ресурси, можуть бути реалізовані процеси управління за кожним із визначених завдань, які здійснюються виключно інформаційними методами. Створити такі інформаційні можливості шляхом використання тільки власних ресурсів Міністерство оборони та Збройні Сили України принципово не в змозі.

На глобальному рівні основними аспектами військової безпеки є руйнування системи міжнародної безпеки, створеної після Другої світової війни, що збільшує невизначеність та непередбачуваність середовища безпеки, яке характеризується:

- посиленням боротьби за ресурси та міжнародну конкуренцію за рахунок використання політико-дипломатичних, економічних, інформаційних, військових та гібридних інструментів, включаючи інструменти економічного впливу, приватні військові компанії, незаконні формування;

- загострення конфліктів через етнічні, релігійні, міграційні, економічні та інші фактори;

- конкуренція між державами в галузі космічних, квантових, інформаційних, кібернетичних, гіперзвукових, біологічних, нано та інших технологій, розробка систем озброєнь на їх основі з використанням нових фізичних принципів, робототехніки та нових матеріалів, милітаризація навколоземного космосу;

- небезпека надзвичайних ситуацій, особливо епідемій;

- поширення міжнародного тероризму та злочинності.

Ці та інші чинники змінюють природу і характер військових конфліктів і можуть призвести до залучення України, до війни між державами, особливо тими, які мають ядерну зброю.

Агресивна зовнішня та військова політика Російської Федерації загрожує не лише національній безпеці України, а й знищенню національної ідентичності взагалі. Перебувають в загрозі вторгнення держави Балтійського та Чорноморського регіонів, в першу чергу та Європейський Союз в цілому.

Отже Україна знаходиться на 10 місяці повномасштабної війни з Російською Федерацією при цьому є велика загроза тому, що цей збройний конфлікт може перерости в мирову війну.

На національному рівні Російська Федерація залишається агресором проти України, розгорнувши повномасштабну війну та окупувавши територію Автономної Республіки Крим та місто Севастополь, території Донецької та Луганської областей у 2014 році, та низьку територій у 2022 році, проводячи військові дії, політичні, економічні, інформаційно-психологічні, кібернетичні та інші засоби, що загрожують незалежності, державному суверенітету та територіальній цілісності України.

Розв'язана Російською Федерацією війна, яку можна спостерегти як комбінації різних дій з використанням регулярних військ (сил), незаконних збройних формувань та терористичні організації, пропаганди, саботажу, терору, навмисного заподіяння шкоди громадянам, юридичним особам та державним об'єктам в Україні.

Метою цих заходів є порушення територіальної цілісності, дестабілізація соціально-політичної ситуації, уповільнення

соціально-економічного розвитку європейської та євроатлантичної інтеграції, відновлення її впливу в Україні, зміна її територіальної структури, зокрема, за рахунок широкого використання військової сили проти України.

Компоненти військової безпеки різняться залежно від мирного часу чи періодів військової загрози чи війни. Серед таких складових у мирний час слід зазначити: прогнозування та оцінку загроз воєнній безпеці України; прискорення реформування Збройних Сил України; охорона державного кордону, державного повітряного та водного просторів у територіальному морі України, її суверенних прав у виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі; боротьба з організованими злочинними угрупованнями, у тому числі міжнародними, які намагаються діяти через державний кордон України; виконання міжнародних договорів України у військовій сфері; розвиток військової науки, формування науково-технічної та технологічної бази для створення високоефективних засобів збройної боротьби; матеріально-технічне оснащення Збройних Сил, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення на рівні, що відповідає викликам та створює необхідні умови для усунення військових загроз; впровадження системи демократичного цивільного контролю над Збройними Силами, іншими військовими формуваннями, сформованими відповідно до закону, правоохоронними органами спеціального призначення; забезпечення соціально-правового захисту військово-службовців та членів їх сімей, військово-патріотичне виховання громадян України, підготовка молоді до військової служби у Збройних Силах та інших військових формуваннях.

Тому військова небезпека як фундаментальне поняття військової науки має виступати базовим елементом у розробці концептуальних положень військової доктрини, основних питань військово-організаційного розвитку. Можна стверджувати, що військова небезпека не зникне доти, доки існують конфронтаційні інтереси держав, зберігається боєздатний стан збройних сил, у якому вони здатні вести військові (бойові) дії. У методологічному аспекті рівень військових залежить від багатьох обставин, зокрема: характеру суперечностей, що

існують між державами чи іншими суб'єктами політики чи мають матеріальну базу для ведення збройної боротьби; ставлення керівництва до застосування військового насильства як засобу вирішення політичних та інших протиріч [5–6; 8].

Виходячи з цього, можна стверджувати, що військова небезпека існує завжди, але її рівень визначається, по-перше, наявністю інтересів потенційного агресора в будь-якій країні – об'єкті агресії, для досягнення якого може бути використана військова сила, по-друге, склад і стан збройних сил, здатних вести наступальні дії, а також наявність інфраструктури для забезпечення їх ефективного використання; по-третє, впевненість військово-політичного керівництва агресора в доцільності насильства як засобу досягнення політичної мети [2; 5–6; 8].

Перший рівень ідеальний – це повний захист кордонів, території, населення, об'єктів від зброї знищення будь-якої держави чи коаліції держав. Ідеальний рівень військової безпеки можна розглядати лише в теоретичному варіанті, а також матеріальні та людські ресурси, використані для його практичної реалізації. Це твердження дає змогу сформулювати припущення, що однією зі складових військової безпеки держави будуть можливості матеріальних і людських ресурсів, залучених до забезпечення військової безпеки держави. Розуміння цього рівня сформує таку складову військової безпеки держави, як збиток від реалізації умов за такими характеристиками: загострення внутрішньополітичної ситуації в країні; зміни політичного курсу держави; зміна геополітичної ситуації. Для визначення можливого допустимого збитку необхідно розрахувати оборонний потенціал держави не ставлять під загрозу існування нації та держави. Аналіз даного рівня показав, що кількісний показник військового потенціалу, який визначається і буде своєрідною складовою військової безпеки держави. Безсумнівно, що для визначення рівня військової безпеки доцільно, насамперед, врахувати військову могутність країн, з якими не вирішено суперечності будь-якого характеру. Тому необхідно врахувати склад угруповань збройних сил держав – носіїв військової безпеки, розміщення угруповань військ та можливість їх впливу на об'єкти країни.

Збалансованість інтересів сторін означає [5], що їхні взаємні інтереси врегульовані на взаємозгоджених або взаємовигідних умовах і жодна зі сторін не прагне односторонньої переваги, сторони не мають претензій одна до одної. Будь-які проблеми, які виникнуть між ними, будуть вирішуватися шляхом координації на взаємовигідних та взаємоузгоджених умовах. При цьому військова міць обох сторін, незалежно від її рівня, є необхідною ознакою обороноздатності, а збройні сили – атрибутом державності. Політична вага і військово-політична влада, включаючи можливості збройних сил, на даний момент можуть бути в різних пропорціях: якщо вони приблизно рівні, то є баланс сил; якщо одна зі сторін має значну перевагу, є відповідний дисбаланс.

Висновки. З урахуванням корінних національних інтересів, визначених Конституцією України та іншими законами України, Стратегія забезпечує досягнення цілей реалізації державної політики у військовій сфері, оборонному та військовому розвитку.

Наявність належної обороноздатності держави, яка в поєднанні з консолідованим міжнародним тиском на Російську Федерацію може забезпечити стримування подальшої ескалації збройної агресії проти України та відновлення територіальної цілісності в межах державного кордону України.

Посилена територіальна оборона у взаємодії з рухом опору сприятиме підвищенню обороноздатності держави, цілісності суспільства, патріотичному вихованню громадян, забезпеченню національної оборони України та готовності населення України до захисту держави.

Для досягнення цілей державної політики у військовій сфері, обороні та військовому розвитку пріоритетними є:

- презентація єдиного посібника з підготовки та проведення комплексної оборони України;
- розвиток інституційної спроможності Міністерства оборони України та інших органів управління складових сил оборони;
- розвиток спроможності Збройних Сил України, та інших складових сил оборони для виконання завдань за призначенням.

Отже, з аналізу факторів, що впливають на рівень військової небезпеки, виходить, що вони мають комплексну дію, і тому визначення рівня військової небезпеки загалом має базуватися на надійному науково-методичному апараті.

Наявність багатогранної військової загрози з боку Російської Федерації під впливом певних дестабілізуючих факторів може призвести до погіршення міжнародних відносин та негативного впливу на безпеку не лише в Україні, а й у всій Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Наказ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 : Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. (дата звернення 28.01.2022).
2. Наказ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015 : Воєнна доктрина України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення 28.01.2022).
3. Наказ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 : Про Стратегію національної безпеки України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення 28.01.2022)
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 року № 1118-р : Концепція першочергових заходів реформування системи МВС. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR141118.html (дата звернення 28.01.2022).
5. Наказ Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016 : Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення 28.01.2022)
6. Наказ Президента України від 6 червня 2016 року № 240/201 : Стратегічний оборонний бюлетень України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0006525-16> (дата звернення 28.01.2022).
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1189 : Стратегія розвитку Державної прикордонної служби. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/strategiya-rozvitku-derzhavnoi-prikordonnoi-sluzhbi-ukraini-shvalena-rozporядzhennyam-kabinetu-ministriv-ukraini-vid-23-listopada-2015-roku-1189-r/> (дата звернення 28.01.2022).
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 1149 : Концепція інтегрованого управління кордонами. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/248619108> (дата звернення 28.01.2022).
9. Воєнна доктрина України. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443> (дата звернення 28.01.2022).

10. Сайт Президії НАН України. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Presidium/Pages/default.aspx> (дата звернення 28.01.2022).

11. Використання потенціалу недержавних аналітичних центрів у формуванні політики національної безпеки : Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/vikoristannya-potencialu-nederzhavnikh-analitichnikh-centriv> (дата звернення 28.01.2022).

12. Горовий В.М. Надзвичайний інформаційний стан як засіб протистояння інформаційній агресії . *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : збірник матеріалів науково-практичної конференції (Київ, 19 березня 2018 року). Київ : Центр навч. наук. та період. видань НА СБ України, 2015. С. 224–232.